

Regresszió a sokaságban: a feladat megfogalmazása, megoldása és modellminősítés

Ferenci Tamás
tamas.ferenci@medstat.hu

Utoljára frissítve: 2023. május 12.

Tartalom

Tartalomjegyzék

1	Út a regressziós modellekhez	1
2	Regresszió a sokaságban	3
3	Az optimális sokasági regresszió	8
4	Modellminősítés a sokasági regresszióban	10

1. Út a regressziós modellekhez

Jelölésrendszer

- Az eddigi példákból is látható, hogy van egy változó, aminek az alakulását le kívánjuk írni, amit modellezni akarunk, ennek neve **eredményváltozó** (vagy függő változó, angolul response), jele Y
- És vannak változók, amikkel le akarjuk az eredményváltozót írni, amikkel modellezünk, ezek nevei **magyarázó változók** (vagy független változók, angolul predictor), jelük X_i ($i = 1, 2, \dots, k$)
- Az eredményváltozó a vizsgált kimenet, a magyarázó változók az azt – potenciálisan – befolyásoló tényezők (tehát a fontos, vizsgált változók és a – potenciális – confounderek egyaránt)

Kitérő: szimultaneitás

- Látszik, hogy eredményváltozóból csak egyet engedünk meg
- Ha több lenne, akkor legfeljebb külön-külön foglalkozunk mindegyikkel – mondhatjuk első ránézésre
- Ez nem igaz azonban akkor, ha változók *kölcsönösen* hatnak egymásra
- Például nem csak a rendőri erők létszáma hat a bűnözésre (jó esetben...), hanem fordítva is, hiszen a múltbeli bűnözési adatok számítanak a rendőri vezetésnek akkor, amikor határoz a rendőri erők telepítéséről
- Ez a **szimultaneitás** problémája
- Most nem foglalkozunk vele (többegyenletes ökonometria, szimultán modellek fedőnevek alatt lehet vele találkozni)

Ha módunkban állna a városokba *véletlenszerű* mennyiségű rendőri állományt telepíteni, majd lemérni a bűnözési rátákat, akkor könnyen meg tudnánk határozni, hogy az előbbi hogyan hat az utóbbira. A valóságban ilyen nem tehetünk, hiszen ezt a rendőrség központilag határozza meg, ráadásul úgy – és most ez lesz a lényeg –, hogy az nem független a bűnözéstől: ahol magasabb, oda inkább vezényel több rendőrt. A kettő tehát *kölcsönösen* hat egymásra.

Útban a regressziós modellek felé

- Az X -ek hatnak az Y -ra... ezt kellene megragadni matematikailag!
- De hát erre ismerünk egy jó matematikai objektumot, ami pont ezt írja le:

$$Y = f(X_1, X_2, \dots, X_k)$$

- A későbbiekben erre azt fogjuk mondani, hogy ez egy statisztikai modell
- Nehéz lenne vitatkozni ennek az általánosságával, csak épp...

Sztochasztikusság

- A fő probléma, hogy a modell azt feltételezi, hogy az Y és az X -ek kapcsolata *determinisztikus*
- Szinte teljesen mindegy is, hogy mi az Y és mik az X -ek, hogy mi a vizsgált probléma, a társadalmi-gazdasági jelenségek vizsgálata kapcsán lényegében általánosan kijelenthető, hogy ez irreális

- Egy középiskolai fizika-kísérletben ez lehet jó közelítés (megj.: igazából ott sem, mert vannak mérési hibák – legfeljebb elhanyagoljuk őket), de itt szinte kizárt, hogy *függvényszerű* módon meghatározzák a magyarázó változók az eredményváltozót
- A valódi modell **sztochasztikus** kell legyen:

$$Y = f(X_1, X_2, \dots, X_k) + \varepsilon$$

- Rövid jelölésként az X -eket gyakran egy vektorba vonjuk össze: $Y = f(\underline{X}) + \varepsilon$
- Az ilyen f -et hívjuk (sokasági) **regressziófüggvénynek**
- ε neve: hiba

2. Regresszió a sokaságban

Sokaság és minta

- Ez az egyenlet egy *sokasági* modell: azt írja le, hogy a valóság hogyan működik
- Ezt persze mi nem tudhatjuk, majd mintából kell kitalálnunk (megbecsülnünk)
- Egyelőre ezzel ne törődjünk, és vizsgálódjunk tovább a sokaságban
- A nem-kísérleti jelleg miatt az az értelmes modell, ha mind az eredményváltozót, mind a magyarázó változókat – és így persze ε -t is – valószínűségi változónak vesszük, melyeknek eloszlása van (ezért használtunk eddig is nagy betűket!)

A sokaság leírása

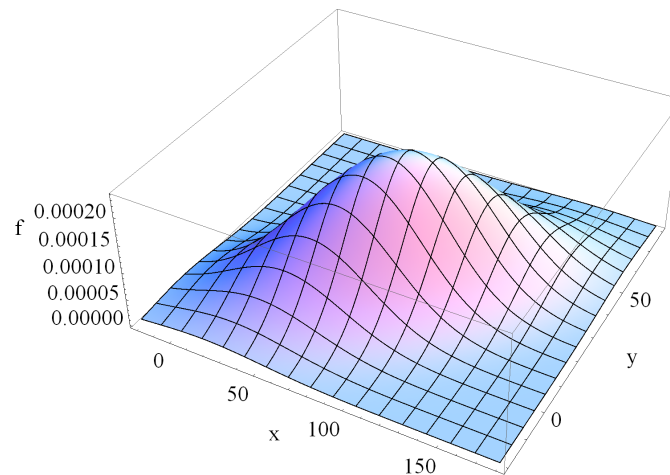
- Most valszámos emberek leszünk: úgy vesszük mintha ismernénk a sokaságot
- (Valójában persze csak a mintán keresztül tudunk rá következtetni, de a valszámos nézőpont épp azt jelenti, hogy ezzel nem törődünk: úgy vesszük, hogy nálunk van a bölcsék köve, azaz valahonnan tudjuk, hogy mi „az” eloszlás, egyelőre nem törődve azzal, hogy ezt igazából honnan is tudhatjuk)
- Mit kell ismernünk? Nem egyszerűen Y és $X_1, X_2, \dots, X_k$ eloszlásait (külön-külön), hanem az együttes eloszlásukat

A sokaság értelme

- Ezt úgy kell elképzelnünk mint egy $k + 1$ dimenziós teret: minden pont egy adott magyarázó- és eredményváltozó-kombináció (ami adott eloszlás szerint előállhat: van ami gyakrabban, van ami ritkábban)

- (Ha az X -eket rögzítjük, akkor egy olyan egydimenziós eloszlást kapunk, ahol a becült érték mindenhol ugyanaz, miközben persze a – valódi – Y nem: épp ez a hiba oka)
- A tér minden pontjában valamekkora a hiba (becsült és tényleges különbsége), ennek persze az eloszlását épp az határozza meg, hogy milyen a $k + 1$ dimenziós téren a sűrűségfüggvény: ha valahol kicsi, akkor az ottani hiba kis hozzájárulást fog adni az ε eloszlásához

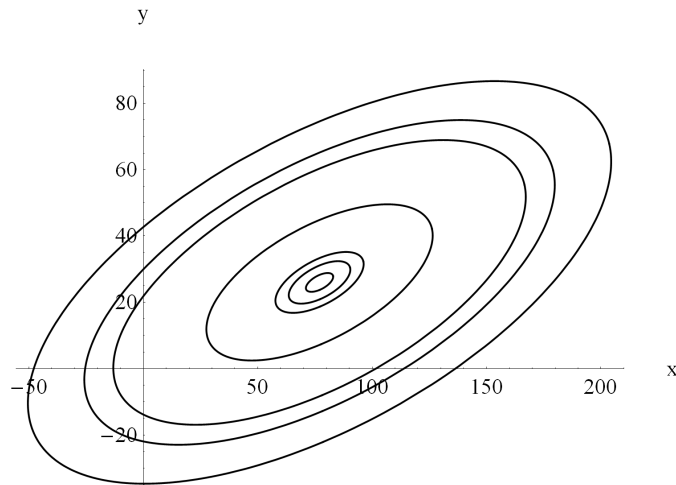
Példa a sokaság valószínűségi leírására

Ez egy kétváltozós eloszlás együttes sűrűségfüggvénye; itt az egyik változó játssza a magyarázó-, a másik az eredményváltozó szerepét. Mint sűrűségfüggvény, igaz rá, hogy tetszőleges terület felett kiszámolva a görbe alatti térfogatot (azaz kiintegrálva a függvényt), megkapjuk annak a valószínűségét, hogy a valószínűségi változó a kérdéses területre esik.

Eláruljuk, hogy a fenti eloszlás többváltozós normális (később ennek majd jelentősége lesz), $\mu = \begin{pmatrix} 77 \\ 26 \end{pmatrix}$ várhatóérték-vektorral és $C = \begin{pmatrix} 42^2 & 0,6 \cdot 20 \cdot 42 \\ 0,6 \cdot 20 \cdot 42 & 20^2 \end{pmatrix}$ kovarianciamátrixszal.

Példa a sokaság valószínűségi leírására

Ez ugyanaz mint a fenti sűrűségfüggvény, de „szintvonalakkal” leírva (azaz különböző z magasságokban elmetstettük a sűrűségfüggvényt és a kapott metszeteket ábrázoltuk). Belátható, hogy többváltozós normális esetén ezek mindig ellipszisek. (Úgy, hogy az ellipszis középpontját a várhatóérték-vektor adja meg, a tengelyek a kovariancia-mátrix sajátvektorainak irányába mutatnak, féltengelyeik hossza pedig a kovariancia-mátrix megfelelő sajátértékeivel arányos.) A fenti ábrát ráadásul úgy képeztük, hogy a metszetek adott valószínűségű területet határoljanak; a legnagyobb területű ellipsziszről például az mondható el, hogy területére épp 95% valószínűség esik a fenti eloszlásból. Ez tehát lényegében a 0,95-ös „kvantilis-ellipszis”. (A fentiek miatt az ilyen értelmű régiók többváltozós normális eloszlás esetén jól meghatározottak.) A fenti ábra ezt a 0,01, 0,05, 0,1, 0,5, 0,9, 0,95 és 0,99 valószínűségekhez tartozó ellipsziseket adja meg.

Ezt az ábrázolást szokás 'contour plot'-nak nevezni, előnye, hogy – a háromdimenziós érzékeltetéssel szemben – nem érzékeny a nézőpont megválasztására, részek nem takarnak ki másokat stb. (Ám cserében nyilván információ-vesztéssel jár, ami azzal arányos, hogy milyen sűrűn képezzük a metszeteket.)

Az optimális regressziófüggvény definiálása

- Mit nevezünk „legjobb” f -nek? Ehhez nyilván definiálni kell, hogy mit értünk jószág alatt...
- Természetes elvárás, hogy a tényleges érték (Y) és a modell szerinti érték ($f(X_1, X_2, \dots, X_k)$, más szóval becült vagy predikált érték) minél közelebb legyen egymáshoz, azaz, hogy ε kicsi legyen
- Az már döntés kérdése, hogy mit értünk „kicsi” alatt; tipikus választás:
  - mivel ε is egy val. változó, így a várható értékét vesszük (az már egyetlen szám, amit lehet minimalizálni)
  - és használjuk a négyzetét (hogy – egy matematikailag kényelmesen kezelhető függvényvel – megszabaduljunk az előjelétől)

- A várható érték azért is fontos, mert jól kifejezi, hogy „ott kevésbé számít a hibázás, ami kevésbé gyakran fordul elő”

Az optimális regressziófüggvény meghatározása

- Így tehát a feladat:

$$\arg \min_f \mathbb{E} [Y - f(\underline{X})]^2$$

- Egészen abszurdan hangzik (az összes létező függvény körében keressünk optimumot?), de megoldható!
- A megoldás a feltételes várható érték:

$$f_{\text{opt}}(\mathbf{x}) = \mathbb{E}(Y \mid \underline{X} = \mathbf{x})$$

- Ez az eredmény *teljesen univerzális*, semmit nem tételeztünk fel f -ről!
- (Emlékeztetünk rá, hogy ha $\mathbb{E}(Y \mid \underline{X} = \mathbf{x})$ egy $f(\mathbf{x})$ transzformációt definiál, akkor $\mathbb{E}(Y \mid \underline{X})$ alatt $f(\underline{X})$ -et értjük – ez tehát egy valószínűségi változó)

Bármilyen meglepő, de nem is olyan rettentő nehéz megoldani ezt az optimalizációs problémát. Legyen f_{opt} a feltételes várható érték, f pedig egy tetszőleges k -változós függvényt. Alakítsuk át a kritériumfüggvényt:

$$\begin{aligned} \mathbb{E} [Y - f(\underline{X})]^2 &= \mathbb{E} [Y - f_{\text{opt}}(\underline{X}) + f_{\text{opt}}(\underline{X}) - f(\underline{X})]^2 = \\ &= \mathbb{E} [Y - f_{\text{opt}}(\underline{X})]^2 + \mathbb{E} \left\{ [Y - f_{\text{opt}}(\underline{X})] [f_{\text{opt}}(\underline{X}) - f(\underline{X})] \right\} + \\ &+ \mathbb{E} [f_{\text{opt}}(\underline{X}) - f(\underline{X})]^2. \end{aligned}$$

A középső tag szerencsére nulla, ezt toronyszabállyal láthatjuk be:

$$\begin{aligned} &\mathbb{E} \left\{ [Y - f_{\text{opt}}(\underline{X})] [f_{\text{opt}}(\underline{X}) - f(\underline{X})] \right\} = \\ &= \mathbb{E} \left\{ \mathbb{E} \left\{ [Y - f_{\text{opt}}(\underline{X})] [f_{\text{opt}}(\underline{X}) - f(\underline{X})] \mid \underline{X} \right\} \right\} = \\ &= \mathbb{E} \left\{ [f_{\text{opt}}(\underline{X}) - f_{\text{opt}}(\underline{X})] \mathbb{E} [f_{\text{opt}}(\underline{X}) - f(\underline{X}) \mid \underline{X}] \right\} = 0, \end{aligned}$$

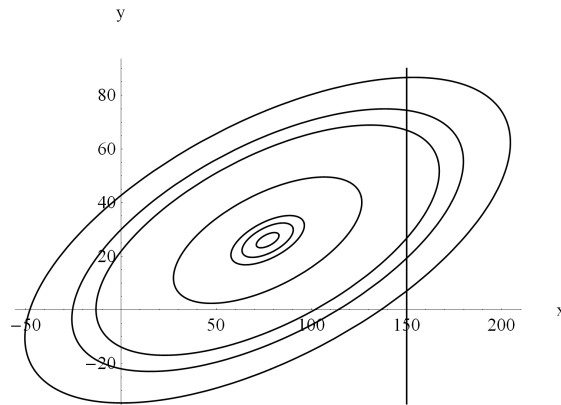
így azt kaptuk, hogy

$$\mathbb{E} [Y - f(\underline{X})]^2 = \mathbb{E} [Y - f_{\text{opt}}(\underline{X})]^2 + \mathbb{E} [f_{\text{opt}}(\underline{X}) - f(\underline{X})]^2,$$

amiből már csakugyan látható, hogy f_{opt} a legjobb választás, hiszen az első tagra nincsen ráhatásunk (mi ugye f -et állítjuk), a második tag pedig egy négyzet várható értéke, így 0-nál kisebb nem lehet, de az csakugyan elérhető, ha f -nek f_{opt} -ot választjuk.

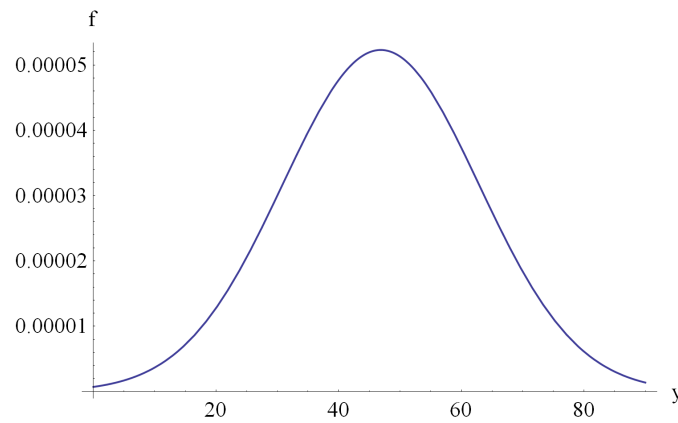
A feltételes várhatóérték – emlékeztető

Az együttes eloszlást „elmetsszük” a feltétel (például $x = 150$) pontjában:

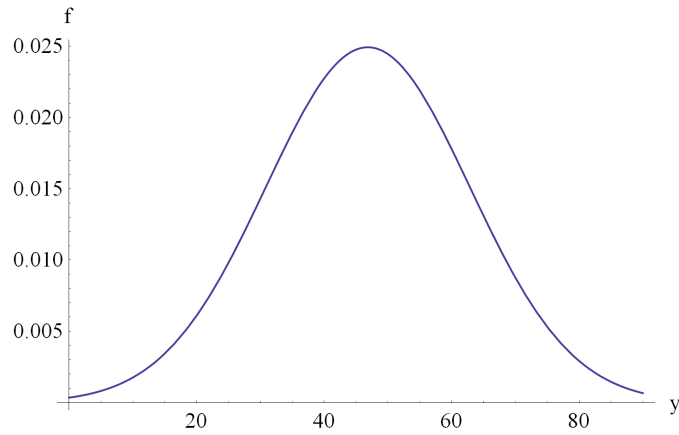
A feltételes várhatóérték – emlékeztető

Az így „kimetszett” eloszlás még nem eloszlás, mert nem 1-re normált...

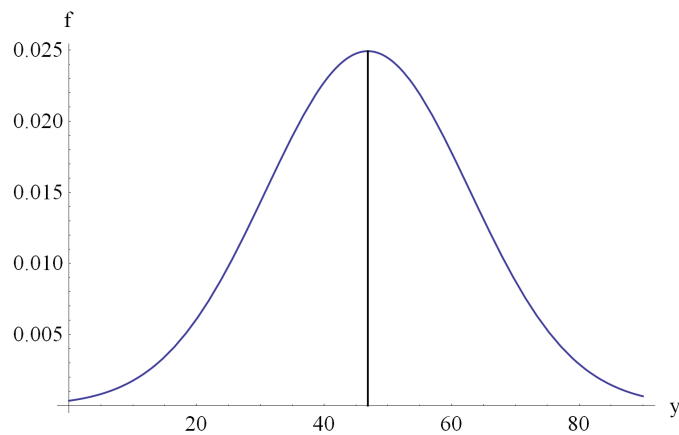
A feltételes várhatóérték – emlékeztető

... de osztva a tényleges integráljával (ami persze a peremeloszlás értéke a feltétel pontjában) kapjuk az igazi feltételes eloszlást:

A feltételes várhatóérték – emlékeztető

Ennek a várhatóértéke az adott feltétel melletti feltételes várhatóérték ($\mathbb{E}(Y | X = 150) = 46,9$)

3. Az optimális sokasági regresszió

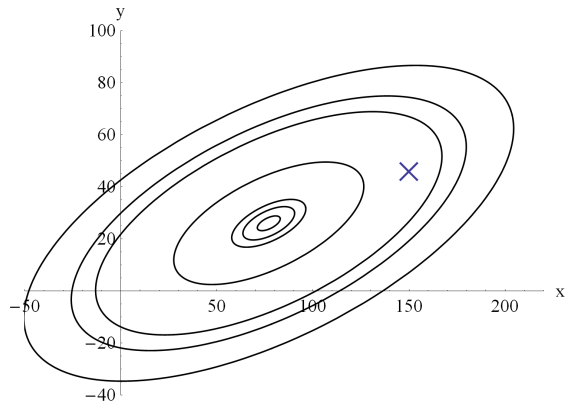
Optimális sokasági regresszió számítása

- Ez tehát – legalábbis elvileg – *pusztán* a sokasági eloszlás ismerete alapján kiszámítható, csak némi integrálást igényel
- Csakhogy: az integrál gyakorlati kiszámítása még egyszerű eloszlásokra sem feltétlenül egyszerű
- Egy nevezetes kivétel lesz, a többváltozós normális eloszlás

Optimális sokasági regresszió normális eloszlásnál

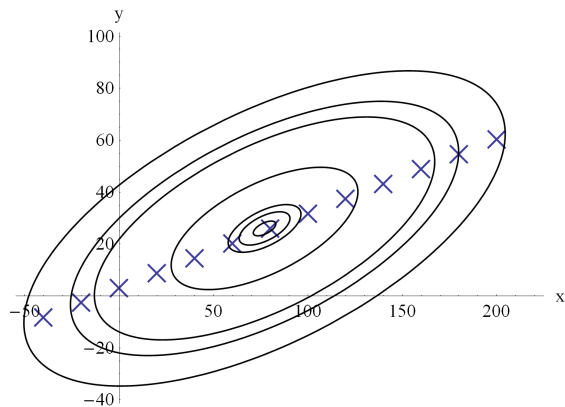
Az optimális becslés egy pontnál:

Optimális sokasági regresszió normális eloszlásnál

Számítsuk ki több pontra is:

Optimális sokasági regresszió normális eloszlásnál

Amit látunk, az nem véletlen:

Ha Y és $\underline{X}$ együttes eloszlása normális, akkor

$$\mathbb{E}(Y | \underline{X}) = \mathbb{E}Y + \mathbf{C}_{Y\underline{X}} \mathbf{C}_{\underline{X}\underline{X}}^{-1} (\underline{X} - \mathbb{E}\underline{X}).$$

Azaz írhatjuk, hogy

$$\mathbb{E}(Y | \underline{X}) = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k.$$

ha bevezetjük a

$$\beta_0 = \mathbb{E}Y - \mathbf{C}_{Y\underline{X}} \mathbf{C}_{\underline{X}\underline{X}}^{-1} \mathbb{E}\underline{X}$$

és a

$$\begin{pmatrix} \beta_1 & \beta_2 & \dots & \beta_k \end{pmatrix}^T = \mathbf{C}_{Y\underline{X}} \mathbf{C}_{\underline{X}\underline{X}}^{-1} \underline{X}$$

jelöléseket.

Többváltozós normális eloszlásnál tehát speciálisan a regressziófüggvény lineáris lesz.

Érdeemes megfigyelni (ez kétváltozós esetben jól érzékelhető vizuálisan is), hogy a regressziófüggvény *nem* a kvantilis-ellipszis nagytengelye (tehát a korrelációs mátrix megfelelő sajátvektora) irányába mutat! (Hanem az ellipszis „vízszintesen szélső” pontjain megy át.)

Kétváltozós (X, Y) esetre: $\mathbb{E}(Y | X) = \mathbb{E}Y + \frac{\text{cov}(X, Y)}{\mathbb{D}^2 X} \cdot (X - \mathbb{E}X)$. Két észrevétel ennek kapcsán:

- Korreláció megjelenése: $\mathbb{E}(Y | X) = \mathbb{E}Y + \frac{\text{cov}(X, Y)}{\mathbb{D}^2 X} (X - \mathbb{E}X) = \mathbb{E}Y + \frac{\mathbb{D}Y}{\mathbb{D}X} \cdot \text{corr}(X, Y) \cdot (X - \mathbb{E}X)$.
- A linearitás megjelenése itt: $\mathbb{E}(Y | X) = \mathbb{E}Y + \frac{\text{cov}(X, Y)}{\mathbb{D}^2 X} (X - \mathbb{E}X) = \left(\mathbb{E}Y - \frac{\text{cov}(X, Y)}{\mathbb{D}^2 X} \cdot \mathbb{E}X \right) + X \cdot \frac{\text{cov}(X, Y)}{\mathbb{D}^2 X}$ azaz $\mathbb{E}(Y | X) = \beta_0 + \beta_1 X$, ha $\beta_0 = \left(\mathbb{E}Y - \frac{\text{cov}(X, Y)}{\mathbb{D}^2 X} \cdot \mathbb{E}X \right)$ és $\beta_1 = \frac{\text{cov}(X, Y)}{\mathbb{D}^2 X}$.

A hibaalak

- Általában is értelmes tehát a következő dekompozíció (a modell „error form”-ja):

$$Y = \mathbb{E}(Y | \underline{X}) + \varepsilon$$

- Y *mindig* felírható így! Csak majd $\mathbb{E}(Y | \underline{X})$ helyébe írjuk be a mi konkrét függvényformánkat, például azt, hogy $\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k$
- Megjegyzés: amikor ilyen használunk, azaz a függvény struktúráját megadjuk, csak egy vagy több – valós szám – paramétert hagyunk ismeretlenül, akkor **paraméteres modellről** (paraméteres regresszióról) beszélünk
- Lehetne az $\mathbb{E}(Y | \underline{X})$ anélkül próbálni közelíteni, hogy bármilyen konkrét függvényforma mellett elköteleződne (nem-paraméteres modell), de ezekkel most nem fogunk foglalkozni

Lényegében arról van szó, hogy szétbontjuk az eredményváltozó alakulását egy ’magyarázóváltozókkal elérhető legjobb becslés’ (már láttuk: a feltételes várhatóérték) és egy ’maradék hiba’ részre (ami marad). A regresszióanalízis a *feltételes* eloszlásra koncentrálna! Ezért elvileg olyasmint kéne írunk, hogy „ $(Y | X) = \mathbb{E}(Y | \underline{X}) + \varepsilon$ ”, de ezt nem tesszük (az $(Y | \underline{X})$ objektumot nem szokás definiálni), ehelyett a bal oldalra simán Y -t írunk (de ne feledjük, hogy ez *feltételes*).

A hiba egy fontos tulajdonsága

- Az előbbiekből következik, hogy $\mathbb{E}(\varepsilon | \underline{X}) = 0$ (hiszen $\mathbb{E}(\varepsilon | \underline{X}) = \mathbb{E}(Y - \mathbb{E}(Y | \underline{X}) | \underline{X}) = \mathbb{E}(Y | \underline{X}) - \mathbb{E}(Y | \underline{X})$, a kétszeres várható érték-vétel nyilván ugyanaz, mint az egyszeres)
- Később fontos lesz, ha mindezt így fogalmazzuk meg: ha *tényleg* a jó $\mathbb{E}(Y | \underline{X})$ -t használjuk becslésre, *akkor* a hiba az előbbi tulajdonságú kell legyen

4. Modellminősítés a sokasági regresszióban

Modellminősítés

- Mivel $\mathbb{E}(\varepsilon | \underline{X}) = 0$, így $\text{cov}(\varepsilon, X_i) = 0$ és emiatt $\text{cov}(\varepsilon, \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k) = 0$ is
- Így igaz, hogy $\mathbb{D}^2 Y = \mathbb{D}^2(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k) + \mathbb{D}^2 \varepsilon$ (varianciafelbontás)

Magyarázott variancia szemlélet

- Képzeld el, hogy látjuk az embereket, de csak a fizetésüket: az elsőnek 100 egység, a másodiknak 123, a harmadiknak 500, a negyediknek 83, és így tovább
- Nem értjük, hogy miért van ez a szóródás, ez a *variancia* ($\mathbb{D}^2 Y$)
- Megismerjük az oktatottságukat – ez *megmagyarázza* a variancia egy részét (pl. kiderül, hogy az elsőnek csak 8 általánosa van, de a másodiknak érettségije)
- Persze ez sem magyaráz mindent: lehet, hogy a negyediknek szintén 8 általánosa van, és mégsem keres 100 egységet
- Ha újabb magyarázó változókat ismerünk meg, akkor még tovább csökkenhet ez a meg nem magyarázott variancia ($\mathbb{D}^2 \varepsilon$)...

Az előbb látott felbontás tehát nem csak „statisztikai átalakítás”, hanem kézzelfogható tartalom van mögötte!

Modellminősítés „magyarázott variancia hányad” elven

- Értelmes tehát azt mondani, hogy a $\mathbb{D}^2 Y$ varianciából $\mathbb{D}^2(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k)$ az, amit „megmagyarázott” a modellünk, $\mathbb{D}^2 \varepsilon$ az, amit nem
- Ezért az

$$R^2 = \frac{\mathbb{D}^2 Y - \mathbb{D}^2 \varepsilon}{\mathbb{D}^2 Y} = 1 - \frac{\mathbb{D}^2 \varepsilon}{\mathbb{D}^2 Y}$$

a modell jóságának mutatója lesz ($0 \leq R^2 \leq 1$), a fenti „megmagyarázott variancia” értelemben, neve: **többszörös determinációs együttható**

Érdeemes észrevenni, hogy

$$\begin{aligned} \text{cov}(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k, Y) &= \text{cov}(Y - \varepsilon, Y) = \mathbb{D}^2 Y - \text{cov}(\varepsilon, Y) = \\ &= \mathbb{D}^2 Y - \text{cov}(\varepsilon, \varepsilon + \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k) = \mathbb{D}^2 Y - \mathbb{D}^2 \varepsilon = \\ &= \mathbb{D}^2(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k) \end{aligned}$$

azaz a fent definiált R^2 nem más, mint

$$\begin{aligned} R^2 &= \frac{\text{cov}(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k, Y)}{\mathbb{D}^2 Y} = \\ &= \frac{[\text{cov}(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k, Y)]^2}{\mathbb{D}^2 Y \cdot \mathbb{D}^2(\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k)} \end{aligned}$$

tehát Y és $\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k$ közti korreláció négyzete. Ennél azonban több is igaz: bebizonyítható, hogy az $X_1, X_2, \dots, X_k$ változók *bármely* lineáris kombinációja közül szükségképp a $\beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k$ -nek lesz a legnagyobb a korrelációnégyzete az Y -nal. A lineáris regresszió tehát úgy is megfogalmazható, mint ami a magyarázó változók azon lineáris kombinációját keresi meg, melyek a legjobban korreláltak az eredményváltozóval!